

סגולה

גיליון 101 |
כסלו תשע"ט 9.331
נובמבר 2018
39 ש"ח

מגזין ישראלי להיסטוריה ולידיעת הארץ

**חיי השפה
המתה**

עברית של חולין
בימי הביניים

כיבוש בלי קרב

המחתרת היהודית
באלג'יר

**אורות
מהבהבים**

חנוכה בעיירה

**בחי חלומות
בטלביה**

**צעד תימני
ראשון**

בירושלים העות'מאנית

בואו להתרענן

www.segulamag.com

www.tmags.co.il *6906 service@tmags.co.il

בקרו באתר סגולה!

במבט חטוף:
מאימתי עוסקין
במסכת קלפים?
תשובה בעמוד 50

16 מחוץ לחלוקה

חלומות גאולה והזדמנויות פוליטיות הולידו את העלייה הראשונה של יהודי תימן. כשהעולים הגיעו הם עמדו בפני עוני חריף וקהילה יהודית שלא הבינה אם הם אשכנזים או ספרדים // **דרור חובר**

26 ליל תחפושות וקרב

בעלות הברית נחתו בשלוש ערים בצפון אפריקה ועברו ממגננה למתקפה. באלג'יר הן הצליחו לכבוש את העיר בלי קרב בזכות סיועה של המחתרת המקומית. ליל כ"ח במרחשון תש"ג היה ליל תחבולות, כישלונות, בגידות והתחזויות שבזכותו ניצלו יהודי אלג'יריה ממחנות המוות הנאציים // **יהודה מורלי**

38 אני החתום מטה

תמיד אמרו לנו שבמשך הגלות שימשה העברית רק לתורה ולתפילה, אך המציאות בימי הביניים הייתה שונה. יהודים חתמו על שטרות וחוזים בעברית, ולעתים גם כתבו אותם בעברית, על אף שהם היו כמעט היחידים שהבינו את השפה העתיקה // **מיכה יהושע פרי**

46 נרות רועדים בחלון

נרות החנוכה מפציעים באור קטן כאשר הלילות מתארכים והחושך מאיים לכבות את היום. הווי לילות החנוכה בעיירה סיגט שבטרנסילבניה רגע לפני שהצל הגדול נפל על יהודי אירופה // **מנחם קרן קרץ**

56 ארבעה בתים וגעגוע בטלביה

לכל שכונה יש סיפור, אבל יש שכונות שבהן לכל בית יש סיפור משלו. מה הייתה תחילתם של הבתים בשכונת העשירים של ירושלים המנדטורית, ולאן התגלגלו בעליהם כשהוקמה מדינת ישראל. ארבעה סיפורים // **תמר הירדני**

מדורים

3 דבר העורך

6 ההיסטוריה חוזרת **רכבל לירושלים**

8 חדשות

12 בימים ההם **אירועים נבחרים בחודש נסלו**

14 קיצור תולדות **יהדות תימן**

62 עוד חוזר הניגון **הבה נגילה**

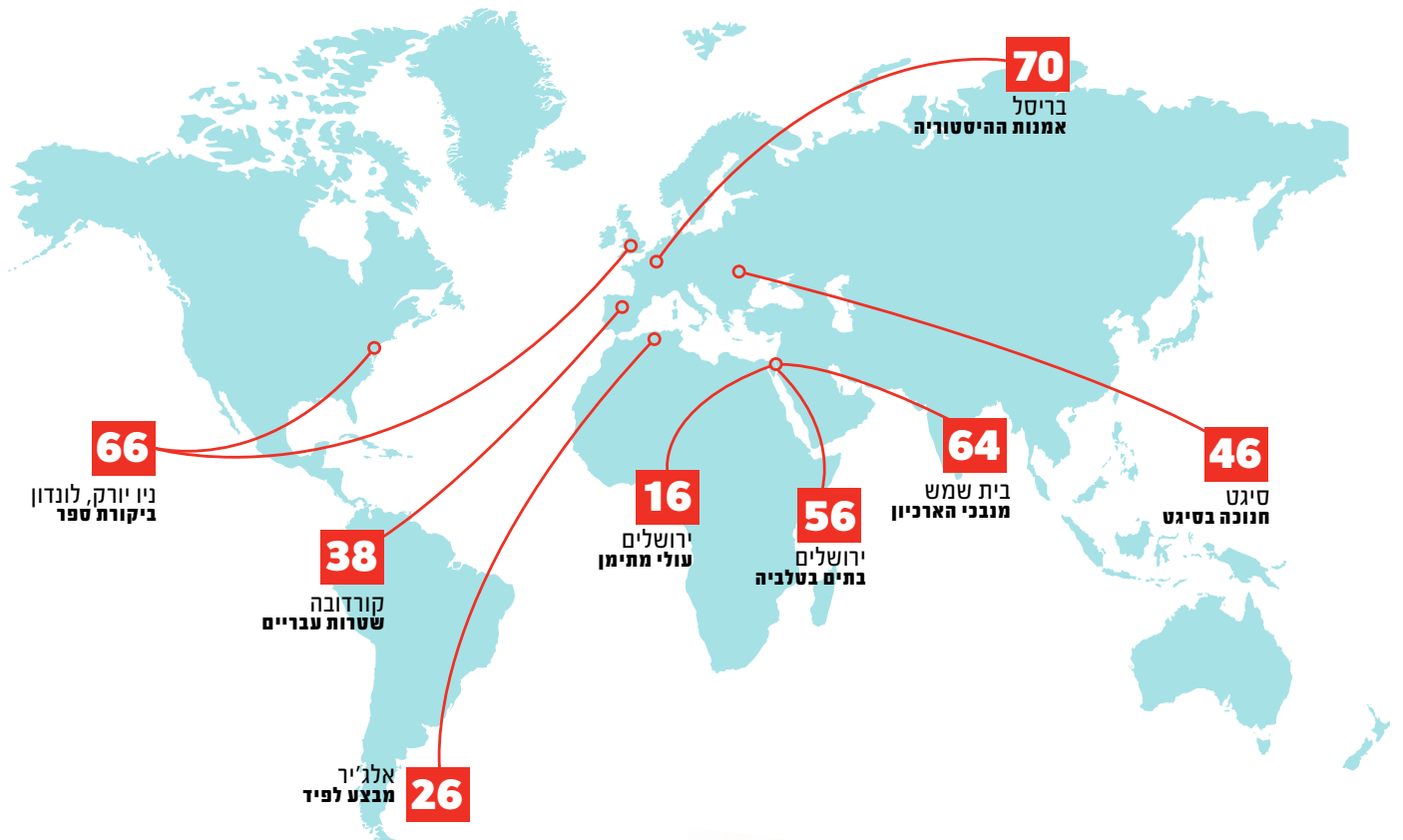
64 מנבכי הארכיון **שימור תרבות הפיוט**

66 ביקורת ספר **מלחמת הרעיונות בין הימין לשמאל**

70 אמנות ההיסטוריה **פיטר ברויגל האב**

72 ראו אור

74 תשבצים וחידות

סגולה רואה אור גם באנגלית

הירשמו עכשיו!
להזמנת מנוי:

***6906**

service@tmags.co.il
www.tmags.co.il

סגולה – מגזין ישראלי להיסטוריה
www.segulamag.com

הנהלה ושירות לקוחות
תכלת תקשורת, ת"ד 20010, תל אביב יפו
6120001

עקבו אחרינו!

מען לתגובות
segula@segulamag.com
רח' יד חרוצים 10, תיבה 11
ירושלים, 9342148
מכתבים לא יוחזרו לשולחים

המחתרת שיתקה את מערך ההגנה של צבא וישי.
כוחות בריטיים נוחתים בחופי אלג'יריה

צילום: Getty Images

ליל תחפושת וקרב

מבצע לפיד היה נקודת המפנה במלחמת העולם השנייה. בעלות הברית פלשו לשלוש ערים בצפון אפריקה, אך רק במקום אחד הן הכניעו את כוחותיו של מרשל פטן כמעט ללא קרב בזכות המחותרת שסיפורה נשכח. סיפור גבורתם של זיוזה אבולקר וחבריו הוא סיפור רב תהפוכות על מצימות ותחפושות, בגידה והצלחה | יהודה מורלי

אחת הפעולות הראשונות של ממשלת וישי בראשותו של פטן הייתה ביטול צו כרמיה שהעניק ב־1870 אזרחות צרפתית ליהודי אלג'יריה

מהפך במלחמה כולה. במבצע זה התקיים לראשונה שיתוף פעולה ימי וקרקעי בין הצבא האנגלי לצבא האמריקני, ושיתוף פעולה זה חזר על עצמו באיטליה ולבסוף בנחיתה הגורלית בנורמנדי ביוני 1944. מנהיג ברית המועצות יוסף סטלין עמד על חשיבות המבצע, וימים אחדים אחרי הצלחתו השיב בכתב לשאלות כתב סוכנות אסושייטד פרס:

לפלישה לצפון אפריקה נודעת חשיבות רבה ... היא פותחת סיכויים להתפוררות בעתיד הקרוב של הקואליציה האיטלקית-גרמנית ... אפשר לומר בבטחה כי תחול הקלה מסוימת בלחץ על ברית המועצות בעתיד הקרוב. יתרה מזה, מה שחשוב הוא קודם כל שהמבצע גרם לכך שהיוזמה עברה לידי בעלות בריתנו ושינה באורח רדיקלי את המצב הפוליטי והמלחמתי באירופה לטובת הקואליציה האנגלית-סובייטית-אמריקנית. המבצע חתר תחת יוקרתה של גרמניה הנאצית ככוח מוביל בקרב מעצמות הציר וגרם דמורליזציה

בסרטו של צ'רלי צ'פלין 'הדיקטטור הגדול', שהוקרן לראשונה ב־1940, תופס ספר יהודי חסר שם את מקומו של הדיקטטור הינקל הדומה לו כשתי טיפות מים, ונאום נאום פציפיסטי כשהוא לבוש במדי הדיקטטור. ב־1942 הסרט הגאוני לא פחות 'להיות או לא להיות' של ארנסט לוביץ', במאי יהודי מאוסטריה, הציג קבוצת שחקנים פולנים המתחפשים לחיילים נאצים, חוטפים מטוס של צבא גרמניה ובורחים בעזרתו לאנגליה. שני הסרטים משקפים פנטזיה שהסתובבה באוויר באותה תקופה – האפשרות להתחפש לכוח הכובש ולפעול בשמו – והמציאות לא הייתה רחוקה מהפנטזיה. תחפושות והתחזויות רבות היו מעורבות באירועים שליוו את מבצע לפיד, שבו פלשו כוחות של בעלות הברית לצפון אפריקה שנשלטה על ידי מדינות הציר. כוחות בעלות הברית נחתו בשמונה בנובמבר 1942 (כ"ח במרחשון תש"ג) בשלושה חופים ופלשו לאזור שהיה תחת משטר וישי. באוראן שבאלג'יריה ובקזבלנקה שבמרוקו הם נהדפו תחילה על ידי הכוחות הצרפתיים, אך בעיר אלג'יר הצליחו כארבע מאות חברי המחתרת, רובם יהודים, להשתלט בתחבולות על העיר ולנטרל את אלפי החיילים של צבא וישי ששלטו בה. מבצע לפיד הציל את יהודי אלג'יריה מגורל דומה לזה של יהודי אירופה, והיה גם נקודת

בעלות הברית נחתו בשלושה חופים בלילה אחד. מפת הפלישה

נקודת מפנה במלחמה. חיילי בעלות הברית נוחתים בחופי אפריקה
צילום: Getty Images

נותרו ללא אזרחות. תעודת אזרחות מטעם עיריית קונסטנטיין באלג'יריה שעליה החותמת 'מגזע יהודי'. המשפט המעיד על אזרחות מחוק

בקרב בעלי בריתו של היטלר באירופה (גיטה עמיפוז-זילבר, 'מחתרת יהודית באלג'יריה 1940-1942', עמ' 81-82).

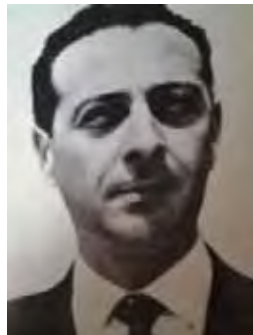
קואליציה מחתרתית

המשטר שהנהיג המרשל אנרי פיליפ פטן בווישי ב-1940 בעקבות התבוסה הצרפתית זכה לאהדה אזרחית לא מבוטלת. אחת הפעולות הראשונות של פטן הייתה ביטול צו כרמיה שהעניק ב-1870 אזרחות צרפתית ליהודי אלג'יריה. בקרב האזרחים ואנשי הממשל באלג'יריה הייתה התמיכה במשטר הפשיסטי של וישי רבה מאשר בצרפת עצמה, ובין אוקטובר 1940 לנובמבר 1941 פעל מושל צפון אפריקה הגנרל מקסים ויגאן (Weygand) באופן אנטישמי מובהק. יהודי אלג'יריה, כמו יהודי צרפת, גורשו מבתי הספר הציבוריים ומהאוניברסיטאות, ונאסר עליהם לעסוק במקצועות חופשיים כמו עריכת דין ורפואה. בתי עסק יהודיים נמסרו למנהלים אריים.

בסוף 1940 החלו קבוצות של יהודים באלג'יר ובאוראן להתארגן בסתר כדי להגן על עצמם. הקבוצה הראשונה באלג'יר הוקמה על ידי שלושה סוחרים מבאב אל וואד – אנדרה תמים, אמיל אטלן ושאראל בושרה. בשל חששם מפני פוגרום הם שכרו מכוון כושר ובו התאמנו בהגנה עצמית ורכשו נשק ככל שיכלו. כדי למנוע חשד הם מינו מאמן לא יהודי שהיה מקורב לפשיסטים כמנהל מכוון הכושר, מבלי להכניס אותו בסוד מטרותם. כדי לשמור על חשאיות

ולהגן על חברי הקבוצה חולקה המחתרת לתאים קטנים, וכל פעיל הכיר רק את מפקדו ושלושה פעילים נוספים. מפקדי המחתרת היו שני בני דודים, סטפן ורפאל אבולקר, ואליהם הצטרפו שני קצינים שסולקו מהצבא הצרפתי עקב יהדותם – רוג'ה ז'איס וז'אן דרייפוס. מקום המפגש של כל תאי המחתרת היה בבית משפחתו של ז'וזף אבולקר, צעיר שסולק מלימודי הרפואה באוניברסיטה בשל יהדותו. אנרי אבולקר, אביו של ז'וזף – פעיל ציוני וגיבור מלחמה שאיבד את רגלו במלחמת העולם הראשונה – סולק ממשרתו כפרופסור לרפואה באוניברסיטת אלג'יר בשל יהדותו. אמו ברת' בנישור-אבולקר הייתה משוררת, מחזאית ואשת חברה. ז'וזף הצליח לארגן סביבו 'צבא משפחתי' של בני דודים שכלל בין השאר את סטפן ורפאל אבולקר ואת ברנרד קרסנטי.

בנוסף לקבוצות היהודיות הוקמו גם קבוצות מחתרתיות של צרפתים מלוכנים אנטישמים שרצו לנצל את השלטון המעורער כדי להחזיר

גורמים שונים חברו נגד משטר וישי בפגישה החשאית בשרש. הגנרל הנרי ג'ירו בעת שהותו בשבי; הקצינים האמריקנים מרק קלרק וליימן למינצ; חבר המחותרת היהודית ברנרד קרסנט; קונסול ארצות הברית באלג'יריה רוברט מרפי

ואחדים מאנשי הצבא הצרפתי של וישי, ובהם גנרל שארל מאסט וקולונל ג'רמה ז'וס, המפקד הצבאי של כוחות וישי באלג'יר. באותה פגישה החליטו כולם על מהלך המבצע להנחתת כוחות גדולים בשלושת היעדים, אך האמריקנים נמנעו מלמסור את התאריך המדויק מחשש לדליפת המידע. בשל האיבה שרחשו הצרפתים לבריטים – בעיקר אחרי קרב מרס אל כביר שבו תקפו הבריטים את הצי הצרפתי – הוחלט כי החיילים הבריטים המשתתפים במבצע ילבשו מדעים אמריקניים.

תפקיד המחותרת באלג'יר היה לסייע לכוחות הנוחתים להגיע לחוף ומשם לאלג'יר. הם אמורים היו להאיר לעברם בפנסים ולהזדהות באמצעות סיסמה שתקבע מראש. אך היה להם גם תפקיד יומרני הרבה יותר: לנטרל את צבא וישי למשך שעתים כדי לאפשר לכוחות הברית להיכנס לאלג'יר ולאוראן ללא קרב.

צבא וישי היה מודע לאפשרות שכוחות הברית ינסו לכבוש את אלג'יר, ועל כן הוא תכנן לגייס מתנדבים פשיסטים או תומכים של משטר וישי ולצייד אותם בסרטי זרוע שעליהם האותיות V.P כדי שיהוו אותם כמתנדבי הכיכר, Volontaire de la Place. המתנדבים היו

את המלוכה לצרפת. במהלך 1942 הזמינו חברי קבוצות אלה לאלג'יר את הרוזן אנרי מאורלינס, יורש העצר הצרפתי, בתקווה להחזירו לכס המלוכה. על הפעילים המלוכנים נמנתה גם קבוצת הטורוריסטים 'הברדס' (La Cagoule) שהייתה אחראית בין יתר פעולותיה האנטישמיות גם לפיצוץ בית הכנסת לה ויקטואר בפריז ב-1941. קבוצה מחותרתית פרו אמריקנית קישרה את המחותרת של ז'וזף אבולקר עם רוברט מרפי, קונסול ארצות הברית באלג'יריה.

פגישה בחופי שרש

ב-22 באוקטובר 1942 בלילה הגיעו בחשאי הקצינים האמריקנים מרק קלרק וליימן למניצ'ר בצוללת אמריקנית לחופי שרשל שליד אלג'יר במטרה לארגן נחיתה של צבא בנות הברית בו זמנית בשלושה חופים בצפון אפריקה. את המבצע תכננו רוזולט וצ'רצ'יל בעקבות בקשתו של סטלין שהתחנן לפתיחתה של חזית נוספת שתשחרר את הלחץ מהחזית המזרחית באירופה. למחרת, ב-23 באוקטובר, נערכה בסודיות בווילה מבודדת בשרשל פגישה בין קלרק ולמניצ'ר לבין קונסול ארצות הברית, נציגי הקבוצות המלוכניות, נציגי המחותרת היהודית

הווילה ליד חוף שרשל. על
האנדרטה הניצבת היום במקום
כתוב: "כאן מתחילה הדרך לשחרור
צרפת, לשחרור אירופה ולשחרור
העולם מהשלטון הנאצי"

בעלות הברית הקצו למערכה
כוחות גדולים והצלחתם הייתה
תלויה בהצלחת המחترת

צילום: Getty Images

ז'וזה אבולקר הורה למפקדי תחנות המשטרה לשלוח אליו למפקדה את אנשי הצבא שיגיעו אליהם, וכשאלה הגיעו למפקדה הוא סגר אותם מאחורי סורג ובריח

אמורים לתפוס את מקום השומרים באתרים
אסטרטגיים באלג'יר – מטה הפיקוד הצבאי,
הדואר, מרכזיית הטלפונים, תחנת הרדיו, תחנות
המשטרה וארמון הקיץ של המושל – ולאפשר
לשומרים להשתתף בקרב.

כמפקד הצבאי של אלג'יר הכיר ג'רמה ז'וס
את התוכנית הסודית לפרטיה והציע לאנשי
המחותרת לענווד סרטי זרוע שהצבא הכין
ולהתחזות למתנדבים תומכי המשטר. תפקיד
המתחזים היה להגיע לנקודות האסטרטגיות של
אלג'יר, לתפוס את מקומם של השומרים ולעצור
את בכירי הממשל והצבא וכך למנוע מהם
להתנגד לפלישה.

הפעולה הייתה אמורה להתרחש בין חצות
הלילה לשתיים בבוקר, אז אמורים היו כוחות
הברית להיכנס לעיר ולהחליף את אנשי
המחותרת. בפגישה שנערכה בוילה בשרשל
דיברו הקצינים האמריקנים על כוח נחיתה עצום
של חצי מיליון חיילים והבטיחו לאנשי המחותרת
כי יציידו אותם בנשק אוטומטי.

לגנרל הנרי ג'ירו – דמות מופת בצבא הצרפתי
– היה תפקיד מפתח בתכנית. הוא ברח באפריל
1942 מבית הסוהר הגרמני שבו נכלא, והצליח
לעבור ברגל מגרמניה לצרפת כשהוא בן שישים.

אנשי המחתרת סיפרו לדרלן על כוח אמריקני ענק המתקרב לאלג'יר, ודרלן הסיק כי אין לו בררה אחרת אלא להיכנע על אף שאיש עדיין לא ראה את הכוח האמריקני הענק שמפניו נכנעו

אליה בסירות קטנות. ברנרד קרסנטי סיפר בזיכרונותיו איך התפשט לגמרי, סחב על גבו את הגנרל קלרק וזרק אותו לתוך סירה. התמונה של חמישה גברים עירומים העוזרים לשני קצינים אמריקנים בתחנות לעלות לסירות בים סוער שמורה היטב בזיכרונות של קרסנטי.

ליל תחפושות

הביצוע היה רצוף כישלונות ולא תאם את התכנית המבריקה שנהגתה בירושל. אנשי המחתרת חזרו לשווא בחוף אלג'יר במושב שלוש לילות רצופים בציפייה למשלוח, אך כלי הנשק האוטומטיים שהובטחו להם לא הגיעו. במקום חצי מיליון חיילים הגיע כוח נחיתה קטן הרבה יותר – 106 אניות אמריקניות ו-109 אניות בריטיות הובילו לחופי צפון אפריקה מאה אלף חיילים בלבד, ובשל הים הסוער רק 7,000 מהם הצליחו לרדת לחוף. בפגישה הסודית שנערכה ב-24 באוקטובר נקבע כי חיילי כוחות הברית יצעקו 'ויסקי', ובתגובה חיילי המחתרת ישיבו 'סודה', אך הקצינים האמריקנים שכחו למסור את הסיסמה ולא דאגו לשילוב דוברי צרפתית בקרב הכוחות. חיילי כוחות הברית לא ידעו מי האנשים הצועקים לעברם 'סודה' והתחילו לירות על אנשי המחתרת.

והייתה בעיה נוספת: הגנרל הנרי ג'ירו, שהיה אמור להיות דמות המפתח במבצע, מצא ברגע האחרון תירוץ ונשאר בגיברלטר. הוא סירב לבוא אם לא יעבירו אליו את הפיקוד הכללי על כל המבצע, אך היה ברור שאייזנהאואר לא ימסור את הפיקוד לאדם שאינו דובר את שפתם של החיילים.

בשבעה בנובמבר בשעה חמש וחצי בערב נפגשו ראשי הקבוצות המחתרתיות עם הקונסול האמריקני ועוזריו בביתו של ז'וזף אבולקר. לראשונה גילו האנשים מי הם חבריהם למחתרת, ואחים ושותפים הופתעו לראות זה את זה

כוחות הברית סמכו על ג'ירו כי יצליח בעזרת ההערכה שלה זכה למנוע מהצבא הצרפתי להילחם ולהעביר אותו לצד בעלות הברית. התכנונים הקדחתניים שנערכו בירושל נקטעו לפתע. לוילה המבודדת פרץ בסערה שומר מבוהל והודיע כי המשטרה בדרכה למקום. אחד התושבים המקומיים שהבחין בתנועה מסביב לוילה חשד כי מדובר במבריחים ורץ לתחנת המשטרה כדי לדווח על שראה. הקצינים הצרפתים החליפו במהירות את מדיהם לבגדים אזרחיים, הבריטים והאמריקנים הסתתרו במרתף, ברנרד קרסנטי ורוברט מרפי ביימו במהירות מצג שווא של מסיבה ופיזרו בחדר אוכל ובקבוקי ויסקי. השוטרים שהגיעו הסיקו כי מדובר במסיבה של אנשים בעלי מעמד ועזבו את המקום. אנשי המחתרת רצו להחזיר במהירות את הקצינים לצוללת, אך זו עגנה כ-300 מטר מהחוף והים הסוער לא אפשר להגיע

"המחתרת מתעוררת" פתקים שחולקו לחברי המחתרת וקראו להם לדגל

הקצין הבכיר מצא תירוץ והשתמט מהשתתפות במבצע, ובחר בן 22 נטל את מקומו. ז'וזף אבולקר

תושבי אלג'יר מקבלים בברכה את פני הכוחות הפולשים

משלב התכנון ועד הירי בגבו של ז'אן דרייפוס. רצף ההונאות והתחפושות עובד לסרט 'ליל הפתאים' בבימויו של רמי קמחי. תמונות מתוך הסרט

בפגישה. בדירה הותקנה אנטנה שאפשרה תקשורת עם גיברלטר, שם המתין הגנרל אייזנהאואר להפעלת הכוחות. אנשי המחתרת ציפו להגעתם של 800 איש, אך בפועל הגיעו רק 400, רובם ככולם יהודים. הקולונל הצרפתי שהיה אמור לנהל את המבצע המסובך של המחתרת הודיע ברגע האחרון כי לא ישתתף בו, וז'וזה אבולקר – בחור צעיר בן 22 ללא רקע צבאי – לקח על עצמו את הפיקוד. לבית אבולקר הגיע גם אנדרה אשיארי, קצין משטרה בכיר שתפקידו במשטרה היה לאתר מרגלים, אך הוא שיתף פעולה עם כוחות הברית והשתמש בתפקידו כדי לאסור את פעילי הימין הפשיסטי שתמכו במשטר וישי. כל חברי המחתרת שהגיעו לדירה ענדו סרטי זרוע כדי להתחזות למתנדבים תומכי וישי. במקום נשק אוטומטי הם קיבלו נשק ישן ממלחמת העולם הראשונה וגם הוא הגיע ללא תחמושת. ז'וזה אבולקר היה היחיד שהיה בידיו נשק אוטומטי שקיבל מהקונסול האמריקני רוברט מרפי.

מתכנני הפעולה חילקו את אלג'יר לחמישה אזורים. כל קבוצה הייתה אמורה להשתלט על נקודה אסטרטגית באחד האזורים ולעצור אישיות צבאית בכירה. ז'וזה אבולקר השתלט על מפקדת המשטרה הראשית ומשם יצר קשר עם מפקדי התחנות האחרות. הוא התחזה למפקד המשטרה וחילק להם פקודות ואלה מולאו בצייטנות. חברי מחתרת אחרים ניתקו את קווי הטלפון. באותה עת החלו להישמע בעיר רעשי התותחים של כוחות הברית, ואנשי צבא וישי שלא הצליחו לברר בטלפון מה קורה התלבשו והגיעו לתחנת המשטרה הקרובה אליהם. ז'וזה אבולקר הורה למפקדי התחנות לשלוח אליו למפקדה את אנשי הצבא שיגיעו אליהם, וכשאלה הגיעו למפקדה הוא סגר אותם מאחורי סורג ובריח.

רפאל אבולקר השתלט על תחנת הרדיו של אלג'יר. הוא תפס את המיקרופון, הזדהה בשם גנרל ג'ירו וקרא לתושבי אלג'יר להצטרף לאמריקנים. דבריו שודרו שוב ושוב כל רבע שעה וסייעו בשכנוע התושבים. קבוצת מחתרת אחרת עצרה את הגנרל אלפונס ז'ואן, מפקד כוחות וישי בצפון אפריקה. הקונסול מרפי הגיע אל ז'ואן וניסה לשכנע אותו לעבור לצד האמריקני, בלי להזכיר כמובן את נוכחות הבריטים השנואים על

במקום לזכות בכבוד נרדפו אנשי המחתרת ונעצרו כפושעים והקציין שירה בז'אן דרייפוס בגבו קיבל אות הוקרה על מעשהו

בשתי הערים נהרגו 1,400 חיילים צרפתים ו-500 חיילים אמריקנים, ואילו באלג'יר היו רק הרוגים בודדים.

היהודי יכול ללכת

בשלב זה התרחשה בגידה מקוממת ביותר. מטעמים של נוחות אסטרטגית הותירו כוחות הברית את מושכות השלטון בידי של האדמירל דרלן, הפשיסט האנטישמי ויד ימינו של פטן. במקום לזכות בכבוד נרדפו אנשי המחתרת ונעצרו כפושעים. הקציין שירה בז'אן דרייפוס בגבו קיבל אות הוקרה על מעשהו, והאות בוטל רק לאחר לחץ מצד הקהילה היהודית. התחושות בקרב חברי המחתרת היו קשות. במקום לבטל את חוקי הגזע של וישי ולהשיב ליהודים את אזרחותם ואת מעמדם הוסיף דרלן להרחיקם, והיהודים שהיו במחנות עבודה ובמחנות מעצר לא שוחררו. סטלין העריך את הבגידה של האמריקנים, שהעדיפו את ההתמקדות במאמץ המלחמתי על פני הנאמנות לבעלי בריתם, ובמכתב חסוי כתב לצ'רצ'יל ב-27 בנובמבר 1942:

נראה כי האמריקנים השתמשו לא רע בדרלן כדי להקל על כיבוש צפון אפריקה ומערבה. הדיפלומטיה הצבאית חייבת להיות מסוגלת להשתמש, למען מטרות צבאיות, לא רק בדרלן ואנשים מסוגו, אלא אפילו להשתמש בשטן עצמו ובסבתא שלו (גיטה עמיפוד-זילבר, 'מחתרת יהודית באלג'יריה 1940-1942', עמ' 96).

מהלכים ציניים ובוגדניים אפיינו גם את המשך ההתרחשויות. הפעילים המלוכנים החליטו לפעול נגד דרלן ושכנעו את בונייה דה לה שאפל, צעיר בן עשרים, להתנקש בחייו של דרלן בהבטחה שידאגו לשחרר אותו אם ייתפס. בונייה אכן רצח את דרלן בחג המולד. האמריקנים מינו במקום דרלן את הגנרל הנרי

צבא וישי. הוא טען בפניו שהצבא האמריקני יחזיר לצרפת את גדולתה מלפני המלחמה, אך ז'ואן סירב לשתף עמם פעולה.

כניעה בלי קרב

אנשי המחתרת קיוו ללכוד את מושל צפון אפריקה איב שאטל. שאטל חתם על החוקים הגזעניים של משטר וישי ודאג בעצמו לאספקת מזון לצבא הגרמני של הגנרל רומל. תכניתם הייתה לתפוס אותו בארמון הקיץ, מבנה עות'מאני מפואר הממוקם בחלקה הגבוה והעשיר של אלג'יר, אך בהגיעם לארמון גילו כי שאטל בדיוק טס לווישי. במקומו מצאו בבית את האדמירל ז'אן פרנסואה דרלן ששהה שם במקרה. דרלן, יד ימינו של מנהיג משטר וישי המרשל פטן, היה אנטישמי, שונא בריטים מובהק ובעל תפיסת עולם דומה לזו של הנאצים. אנשי המחתרת נאלצו לפתע ללכוד את האדם הבכיר ביותר במשטר וישי, דבר שלא תוכנן מראש ושינה את כל תכנית המבצע.

הם סיפרו לדרלן על כוח אמריקני ענק המתקרב לאלג'יר, ודרלן הודיע לפטן שכוחות הברית מכתרים את אלג'יר. באותה עת הכוחות עדיין תעו בים בחשכה, אך התיאור של אנשי המחתרת גרם לדרלן להסיק כי אין לו ברירה אחרת אלא להיכנע, על אף שבאלג'יר היו 23 אלף חיילים של הצבא הצרפתי שהיו יכולים להדוף בקלות את החיילים המעטים שהצליחו להגיע לחוף.

הצבא הצרפתי נכנע בשבע בבוקר, כאשר איש עדיין לא ראה את הכוח האמריקני הענק שמפניו נכנעו. זמן לא רב חלף עד שהצבא הצרפתי הבין כי רימו אותו, והחיילים התחילו לתפוס חזרה את הנקודות האסטרטגיות שעליהם השתלטו אנשי המחתרת. בערמומיותו ביקש ז'וזה אבולקר מראשי הקבוצות לא להיכנע מיד, אלא להיכנס למשא ומתן ארוך ומתיש כדי להרוויח זמן. ז'אן דרייפוס, שהשתלט עם קבוצתו על בניין הדואר, ניהל מחוץ לבניין משא ומתן עם אנשי הצבא הצרפתי, וכאשר הפנה את גבו כדי לחזור פנימה ירה בגבו הקציין הצרפתי שעמו דיבר והרגו.

הזמן שהקנה המשא ומתן אפשר לאלפי החיילים של כוחות הברית שכן נחתו על החוף להגיע ברגל לאלג'יר, לכבוש את העיר ולקטוף את ההישג שאליה הגיעה המחתרת. מבצע לפיד הצליח.

בניגוד לאלג'יר, באוראן ובקזבלנקה נכשלו הקבוצות המחתרניות והצבא הצרפתי נלחם בעוצמה נגד כוחות הברית שנחתו בחופיהן. במהלך הקרבות

בזמן שהאדמירל דרלן נכנע, כוחות בעלות הברית עדיין תעו בחופי אלג'יר. הכוחות הנוחתים מתמודדים עם החול הטובעני צילום: לוטנט פלמן, צלם הצי המלכותי

בעלות הברית העדיפו להתמקד במאמץ המלחמתי והותירו את השלטון בידי המושלים האנטישמיים של וישי. הגנרל אייזנהאואר והאדמירל דרלן באלג'יריה

היהודים ניצלו מהשמדה המונית אך רבים נשלחו למחנות. אסיר יהודי במחנה בדו

סוף הכבוד לבוא. רוז'ה קרקסון מקבל את צלב החירות באלג'יר, 1947

“בימים ההם, כעלות האכזר הזה על כיסא

ממשלתו אשר בברלין הבירה”.
 ב' 1944 כתב המורה אשר חסין
 מקזבלוקה, לימים חבר כנסת מטעם
 מפא"י, את 'מגילת היטלר' ברוח
 מגילת אסתר

סגן הקונסול הגרמני ביקש לבנות מחנות מעצר נוספים בסהרה, כנראה כדי לאכלס בהם את כל יהודי אלג'יריה, ונראה כי בזכות מבצע לפיד הם ניצלו מגורל זה

הובלו החיילים היהודים מאלג'יריה היישר למחנות עבודה. דרגותיהם נלקחו והם הולבשו בכגדים שחורים – מה שהעניק להם את הכינוי 'עורבים'. במחנה בוסואה שוכנו אסירים קומוניסטים לצד אסירי הימין הקיצוני מתוך תקווה שיהרגו אלה את אלה. במחנות המעצר לא היה צורך באמצעי השמדה מתוחכמים, שכן השמש המדברית, הנחשים, העקרבים, הרעב והצמא, וגם העינויים וההשפלות שלהם זכו האסירים מידי השוטרים – חלקם גרמנים מלגיון הזרים – די היה בהם כדי לחסל אסירים רבים.

הסיפור המלא כנראה לא יסופר לעולם, כיוון שכל המסמכים הקשורים למחנות באלג'יריה נעלמו. לעולם לא נדע כמה אנשים נספו או עונו במחנות. ידוע ששוכנו בהם כאלף יהודים – חלקם חיילים וחלקם יהודים שברחו מאירופה לצפון אפריקה בתקווה להינצל מהגורל שחכה לאחיהם היהודים במולדתם. משלחות מגרמניה ביקרו במחנות בצפון אפריקה והתפעלו מייעילותם ומהסדר והארגון ששררו בהם. סגן הקונסול הגרמני ביקש לבנות מחנות מעצר נוספים בסהרה, כנראה כדי לאכלס בהם את כל יהודי אלג'יריה, ונראה כי בזכות מבצע לפיד הם ניצלו מגורל זה.

פורים היטלר

בקהילות רבות מציינים 'פורים' מקומיים בתאריך שבו ניצלו אנשיהן מסכנה קיומית כלשהי. ידועים בין השאר פורים סרגוסה, פורים קהיר ופורים טריפולי. גם לעיר אלג'יר היו שני ימי פורים מקומיים – פורים אָדום בד' במרחשון המציין את כישלוננו של קרל החמישי מלך ספרד לכבוש את אלג'יר ב-1541, ופורים נוסף ב"א בתמוז המציין גם הוא כישלון של הספרדים לכבוש את העיר ולהחיל גם בה את האינקוויזיציה ב-1775. אפשר להציע את כ"ח במרחשון כפורים אלג'יר שלישי, שכמו פורים הוא מצייין ליל תהפוכות, התחזויות ובגידות, וגם בסופו הייתה הצלה ליהודים מהתכנית להשמיד, להרוג ולאבד אותם. ם

ג'ירו, וזה פקד להוציא להורג את בונייה באופן מיידי ללא משפט. ג'ירו גם החל לרדוף באופן שיטתי את כל אנשי המחתרת שהיו קשורים למבצע שממנו בחר הוא עצמו להיפקד ברגע האחרון. ז'וזה אבולקר ואביו נעצרו ונשלחו למחנה עבודה. אביו, שהיה קטוע רגל, נדרש לעמוד כרבע שעה עד שיאזקו את ידיו. כל אנשי המחתרת שעזרו לאמריקנים להיכנס לאלג'יר נבגדו. רק כעבור שנה, בעקבות לחץ של יהודי ארצות הברית, בוטלו החוקים הגזעניים באלג'יריה וז'וזה ואביו שוחררו.

המחנות היו מוכנים

למרות שחברי המחתרת לא זכו מיד לתהילה שלה היו ראויים, נראה שמבצע לפיד הציל את יהודי אלג'יריה מידה של מכות ההשמדה הנאצית. תחת משטר וישי הם נדרשו להירשם במשטרה ולהעביר לעירייה פירוט של רכושם. רישום דומה של יהודים בצרפת היה שלב ראשון בדרך למחנות ההשמדה שאליהם נשלחו ביולי 1942. ימים אחדים לפני נחיתתם של כוחות הברית הוזמנו ממפעל באלג'יר סרטי זרוע מעוטרים במגן דוד, ובנובמבר 1942 הם הגיעו לרשויות המקומיות באלג'יריה. גם מחנות המעצר כבר היו מוכנים. בצרפת היו תחת משטר וישי כמעט מאתיים מחנות מעצר, ויש הטוענים כי במחנה גירס התנאים היו קשים יותר מהתנאים בבוכנוולד. בצפון אפריקה היו כמאה מחנות מעצר ומחנות עבודה שסיפקו כוח אדם למפעלים העצומים שממשל וישי התגאה בהם, ובהם קו הרכבת שהיה אמור לחצות את מדבר סהרה ולקשר בין אלג'יריה לדרום יבשת אפריקה.

מחנות בדו, טלרגמה, שראגה ואל גרה שבסהרה היו מאוכלסים בחיילים יהודים ממוצא אלג'ירי שסולקו מהצבא הצרפתי. ב-1940, עם תבוסתה של צרפת במלחמה,

פרופ' יהודה מורלי

פחפסור אמריטוס בחוג ללימודי התאטרון באוניברסיטה העברית. למד ספרות, פילוסופיה ותאטרון בסורבון ומשחק בבית הספר של ז'אק לוקון בפריז. שותף לפתיחת קורסים בנושא תאטרון יהודי וישראלי באוניברסיטת בר אילן

